

Др Предраг Стојановић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу

УДК: 504.9:33
DOI: 10.46793/XXIV-13.413S

О ЗНАЧАЈУ ПРИНЦИПА „ЗАГАЂИВАЧ ПЛАЋА“ – ОСВРТ НА ПОЈЕДИНЕ АСПЕКТЕ*

Резиме

Принцип „загађивач плаћа“ представља један од основних принципа у области заштите животне средине и на нивоу националних и на нивоу међународних јавних политика. Домет и примена овог принципа мењали су се током последњих пола века. Постоји читав низ инструмената којима се овај принцип остварује, како командно-контролних, тако и економских, а различито се одређују и начини његове примене. Како трошкове загађења не би сносило целокупно друштво за сваку емисију загађења загађивач би требало да одговара. Иако је утемељен на правилима о објективној одговорности, принцип „загађивач плаћа“ другачији је и по условима за одговорност и по заштитном објекту и налази се на нешто „вишем нивоу“ од класичних основа одговорности.

Кључне речи: „загађивач плаћа“, животна средина, одговорност, економски инструменти, еколошки порези.

1. Уводне напомене

Иако још у документима из 13. века можемо наићи на забране коришћења угља ради заштите ваздуха од загађивања (из времена владавине енглеског краља Едварда I),¹ усклађивање интереса економског развоја и интереса заштите животне средине чини се нарочито важном политиком тек нашег времена. Идеја одрживог развоја представља једну од оних које прилично задиру у питање елементарне политичке филозофије и интегришу и еколошку и социјалну и економску компоненту. Најчешће се поима као развој који

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2022. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Нав. према: Lončarić-Horvat, O., *Legal Analysis of Environmental Taxes*, Facta Universitatis: Series: Law and Politics, no. 1/2012, стр. 2.

задовољава потребе садашњице без бојазни да се угрози способност будућих генерација за задовољењем њихових. Премда је ова дефиниција настала далеке 1987. године,² ради се о политичком концепту који не трпи статичност. Уопште, „зелена“ политичка теорија жива је иницијатива – њу чине дебате о степену и карактеру демократије у области заштите животне средине и средстава еколошке рационалности, о границама до којих познати политички механизми изискују замену, о томе да ли би та замена требало да буде биорегионална, екоанархична, децентрализована или интернационална, и како мислити о зеленијој држави.³

2. О развоју принципа „загађивач плаћа“

Еколошка штета припада оним појмовима чију садржину није једноставно одредити. Она би, у ширем смислу, подразумевала штету насталу загађењем услед различитих активности због које угрожени могу бити и људи и ствари, док се под еколошком штетом у ужем смислу подразумева она штета која је загађењем нанета животној средини.⁴

Након Пигуа (*Arthur Cecil Pigou*), различите предлоге о „ценама“ које би загађиваче требало да терете износили су пионири Економије животне средине, од Книза (*Allen V. Kneese*), преко Дејлса (*John H. Dales*), до Баумола (*William J. Baumol*) и Оутса (*Wallace E. Oates*).⁵ Сматра се да је начело „загађивач плаћа“ изнедрила Организација за економску сарадњу и развој (*OECD*) 1972. године⁶ промовишући га као један од основних принципа међународних економских аспеката политике заштите животне средине. Иницијално, то је био принцип економске политике који је подразумевао да је загађивач одговоран за трошкове превенције и контроле загађења.⁷

² Вид: Извештај Светске комисије о животној средини и развоју 1987. године, тзв. извештај Брунтланд комисије (United Nations, *Our Common Future - Brundtland Report*, Oxford University Press, 1987).

³ Hunold, C., Dryzek, J., *Green Political Theory and the State : Context is Everything*, *Global Environmental Politics*, no. 3/2002, стр. 17.

⁴ Вид. више: Чучковић, Б., *Појам еколошке штете у међународном праву заштите животне средине*, *Правни живот*, бр. 9/2010, стр. 404-405.

⁵ Вид. више: Munnir, M., *History and Evolution of the Polluter Pays Principle : How an Economic Idea Became a Legal Principle?*, *SSRN Electronic Journal*, 2013, стр. 4-6. (доступно на: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2322485>, 25.10.2022).

⁶ OECD, *Recommendation of the Council on Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*, C (72)128, 26 May 1972.

⁷ Нав. према: Lindhout, P., Van den Broek, B., *The Polluter Pays Principle: Guidelines for Cost Recovery and Burden Sharing in the Case Law of the European Court of Justice*, *Utrecht Law Review*, no. 2/2014, стр. 47.

Савет Европске заједнице промовише овај принцип већ наредне, 1973. године,⁸ а уводи се на нивоу Европске заједнице 1986. године усвајањем Јединственог европског акта.⁹ Позивање на овај принцип постоји и у Уговору о функционисању Европске уније.¹⁰

OECD је током 1991. године усвојио препоруку о употреби економских инструмената у којој се наводи да одрживо и економски ефикасно управљање природним ресурсима захтева интернализацију трошкова превенције, контроле и штета од загађења. Након двадесетогодишње дискусије потреба да се трошкови еколошких штета интернализују најзад је била препозната у једном формалном акту, а годину раније, на форуму о међународном праву животне средине у Сијени, правни стручњаци већ су подржали примену принципа „загађивач плаћа“ у погледу еколошке штете.¹¹

Рио декларацијом из 1992. године¹² пружена је дефиниција начела која се најчешће помиње у литератури. Принципом број 16 одређено је да би „национални органи требало да промовишу интернализацију трошкова загађења и употребу економских инструмената водећи рачуна о приступу да би загађивач требало, начелно, да сноси трошкове загађења с обзиром на јавни интерес и избегавање дисторзивних ефеката на међународну трговину и инвестиције. Ваља се сложити да прилично „изненађује начин на који је принцип формулисан. Иако је то можда најоперативнији међу принципима међународног еколошког права, употреба потенцијала у његовој формулацији чини га, бар на папиру, неодређенијим чак и у односу на поједине суштински апстрактније принципе. Његов смисао није у томе да представља руководни принцип приликом формулисања правила међународног еколошког права нити је његова улога интерпретативна. Он директно захтева да у сваком случају када се причини штета околини или пак постоји ризик да се она причини, одговорна особа сноси трошкове загађења или мера које су предузете да се загађење спречи.“¹³

⁸ Вид: Declaration of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States meeting in the Council of 22 November 1973 on the programme of action of the European Communities on the environment, *Official Journal of the European Communities* C 112, 20 December 1973.

⁹ Вид: Art. 130r (2), Single European Act, *Official Journal of the European Communities* L 169/1, 29 June 1987.

¹⁰ Вид: Art. 191 (2), Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union* C 326, 26 October 2012.

¹¹ OECD, *The Polluter-Pays Principle : OECD Analyses and Recommendations*, Paris, 1992, стр. 7.

¹² UN, *Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992*, A/CONF.151/26 (vol. I), 31 ILM 874 (1992).

¹³ Чучковић, Б., *Принцип „загађивач плаћа“ и одговорност за еколошку штету – међународни и европски стандарди*, Зборник радова: Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије, књ. 2, Београд, 2012, стр. 272.

Пракса примене принципа „загађивач плаћа“ еволуирала је током последњих пола века. С једне стране, постоји низ инструмената којима се принцип остварује. Може се правити разлика између тзв. командно-контролних инструмената, који укључују забране загађења или лимитирање вредности емисије загађујућих супстанци, економске инструменте, који укључују утрживе дозволе, „зелене порезе“ и сличне форме фискалних и парафискалних облика, и инструменте који се заснивају на добровољним принципима. С друге стране, ауторитет над спровођењем овог принципа варира како у погледу конкретних законских решења у различитим правним системима, тако и у погледу организације система и одговорности за спровођење у свакој конкретной земљи. Најчешће се ради о комбинацији одговорности за спровођење принципа од стране централне и локалних власти. Будући да су локалне власти најчешће и најзаинтересованије за избегавање загађења на својој територији, то се њихово веће укључивање сматра посебно ефектним.¹⁴

Традиционална методологија регулисања контроле штете у области животне средине дуго времена састојала се у постављању емисионих стандарда и доношењу законских текстова за извршење тих стандарда кроз кривично законодавство, заједно са административним механизмима извршења. Оваква решења, међутим, нису се показала нарочито ефикасним. Увидело се да су економски инструменти, уобличени у правне норме, у поређењу са административним, ефикаснија средства за заштиту животне средине.

Будући да животна средина као чисто јавно добро није предмет понуде и тражње на тржишту, да ту уобичајени принципи економске ефикасности не делују и да тржиште самостално не може остварити своју социјално прихватљиву функцију, очекивало се да држава интервенише путем интернализације негативних екстерналија до којих доводи загађење животне средине, а правна теорија добила је задатак да овакав инструмент правно уобличи у законодавну норму. Принцип „загађивач плаћа“, тако, са економске стране представља примену начела интернализације екстерних трошкова загађења, док са правне стране представља начело својеврсне накнаде штете.

3. О правној природи принципа „загађивач плаћа“ и одговорности загађивача

Начело „загађивач плаћа“ не представља израз начела „правичности“.¹⁵ „Ово начело не значи казну за загађивача, већ има циљ да загађивач предузме све мере, како превентивне, тако и санационе, ради избегавања загађења,

¹⁴ Нав. према: Ђукић, М., *Финансирање заштите животне средине у Републици Србији у складу са принципом „загађивач плаћа“ – локални контекст*, Зборник радова: Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа, Београд, 2018, стр. 78.

¹⁵ Упор: Пајтић, Б., *Правна заштита од штете настале загађивањем животне средине*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, 2/2019, стр. 431.

односно минимизирања штетних последица¹⁶ Оно има вишеструке функције и значај. Оно најпре „представља меру за спречавање дисторзије тржишне утакмице с обзиром на то да се државне субвенције често дају националним компанијама, под изговором заштите животне средине. Загађивач је тај који треба да плати за штету нанету животној средини, а не држава на рачун друштва.“¹⁷ На овај начин задовољава се редистрибутивна функција овог принципа. Куративна функција овог принципа има за „циљ да санира последице постојеће штете и претежно је индивидуалног карактера“¹⁸.

Принцип „загађивач плаћа“ може се тумачити у ужем и у ширем смислу. Ужи смисао подразумевао би терет трошкова мера превенције, контроле и уклањања загађења у складу са прихваћеним актима *OECD*-а и Европске уније, док би у ширем смислу обухватало различите врсте пореских облика и накнада. Принцип се постепено развијао од ужег ка ширем схватању.¹⁹ У комунитарном праву, он се уздигао на ниво правног правила. У томе је прилично помогао и Европски суд правде.²⁰

Из функционалности постављеног концепта произлази да се одговорност по принципу „загађивач плаћа“ заснива на објективној одговорности. Концепт објективне одговорности прокламован је и у Конвенцији Савета Европе о грађанској одговорности за штету проузроковану обављањем делатности опасних по животну средину, која је усвојена 1993. године у Лугану. Правило „загађивач плаћа“ је принцип на којем се заснива режим Директиве ЕУ о одговорности за еколошку штету.²¹ Ова директива ступила је на снагу 30. априла 2005. године, а посебна пажња посвећена је одговорности за загађење воде и земље, као и одговорности за штету над заштићеним врстама и стаништем. Сходно правилима ЕУ, Директива не дира у националне прописе држава чланица о грађанскоправној одговорности за традиционалне облике проузрокованих штета, тј. она не покрива штете које загађивач својим поступцима причини лицима оштећујући имовину и лична добра. Ови видови накнаде штете могу се остварити сходно националним законодавствима држава чланица.

¹⁶ Лилић, С., Дреновак-Ивановић, М., *Еколошко право: друго издање*, Београд, 2014, стр. 41.

¹⁷ Виг, З., „Превенција“ и „загађивач плаћа“ као принципи еколошког права, *Право и политика*, бр. 1/2010, стр. 88.

¹⁸ Живковић, Н., *Кристализација* принципа „загађивач плаћа“ у пракси Европског суда правде, *Зборник радова: Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије*: књ. X, Београд, 2020, стр. 260.

¹⁹ Нав. према: *исто*.

²⁰ О најзначајнијим случајевима у контексту примене начела „загађивач плаћа“ пред Европским судом правде, вид: *исто*, стр. 261-267.

²¹ Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedy of environmental damage, *Official Journal of the European Union* L 143, 30 April 2004.

Основу за остварење ових циљева Директива је темељила углавном на чл. 174 Уговора ЕЕЗ изграженог кроз принцип обезбеђења заштите од штете и отклањања штетних последица на извору њиховог настанка. Циљно и формулацијски произлази да се термин одговорности, који је њоме уређен, односи на штету која се испољава у животној средини. Предвиђена је одговорност загађивача и његовог правног следбеника. Заштитни објекат овде је управо животна средина, тј. она ужива посебну правну заштиту: насупрот традиционалној штети која се у овом контексту манифестује као штета од (загађене) животне средине.²²

За разлику од класичних основа одговорности за накнаду штете, одговорност загађивача за штету причињену животној средини је по својој правној природи специфична. Та специфичност огледа се како по основу правне одговорности, тако и по потенцијално одговорним лицима и садржини њихове обавезе. Евидентно је да одговорност загађивача може бити различита, па тиме и правна природа те одговорности. Ради прецизнијег опредељења и одређења правне природе те одговорности, најадекватније ју је класификовати према врсти штете за коју се одговара.

Режим одговорности за штетне последице загађења, по својој правној природи је јаснији. Она је заснована на класичним принципима одговорности па стога и правна природа те одговорности није спорна. Та одговорност може бити деликтноправна (у шта се може сврстати кривична, прекршајна и одговорност за привредне преступе) као и грађанскоправна. Штетна последица може наступити како због чињења тако и због нечињења или пропуштања предузимања радње која је требало да буде учињена. Овде се одговорност загађивача заснива на кривици, тј. на околности да је штета причињена животној средини проузрокована намерним или непажљивим понашањем. У оваквим ситуацијама јасно је видљива веза између поступака одговорног лица и причињене штете, а присутан је и субјективни елемент који и даје главно обележје правној природи ове врсте одговорности.

Када је реч о штети причињеној животној средини, загађивач одговара без обзира на властиту кривицу. Другим речима, за ту штету, која је причињена неком активношћу, одговара се према правилима о објективној одговорности. У овом случају, постоји законска претпоставка узрочности, али

²² Betlem, G., *Liability for Damage to the Environmental*, in: *Towards a European Civil Code* : 1st edition, ed: A. Hartkamp, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 1998, стр. 474; Разлика између ова два вида одговорности не огледа се само у дихотомности заштитног објекта, већ и у могућности различитог циљног опредељења новчаних износа који се добијају по том основу. Средства прибављена по принципу „загађивач плаћа“ могу бити употребљена само за реализацију тачно утврђених програма и од тачно овлашћених субјеката. Насупрот томе, класична правила грађанског права која регулишу одговорност за причињену штету не обавезују оштећеног који је добио накнаду у новцу да тај износ потроши на репарацију штете коју је претрпео. Напротив, тај износ, обештећени може употребити према свом избору.

са широм концепцијом узрочне везе између поступка загађивача и причињене штете, тј. сматра се да штета потиче од тог субјекта. Овај вид (објективне) одговорности загађивача, има и додатну специфичност. За постојање одговорности није неопходно да делатност, или ствар, којом се продукује загађење, буде опасна. Другим речима, правно или физичко лице које својим чињењем или нечињењем доводи до загађења животне средине, одговара за загађење и за штетне последице загађења независно од тога да ли се његова делатност или ствар којом је проузроковано загађење може квалификовати као повећани или абнормални извор опасности за настанак штете. Зато се и каже да у овом случају „загађивач плаћа“ а не „загађивач одговара“. Дихотомност објективне одговорности огледа се и у условима за ослобођење од одговорности. У случају наступања штете од загађења, одговорно лице се може ослободити од одговорности ако докаже да његово понашање није било незаконито нити неправилно. Насупрот томе, код проузроковања загађења животной средини, до ослобођења од одговорности може доћи само ако се докаже да је штета последица више силе или самог оштећеника, које су из угла загађивача деловале као виша сила.

4. О појединим изазовима у примени принципа „загађивач плаћа“

Бројни су изазови са којима се суочавају креатори политика у вези са применом овог принципа. Често се наводе три основна – како дефинисати загађење и загађивача, колико би загађивач требало да плати и коме би требало да се плати²³. Одговори на питања шта се подразумева под загађењем и ко се може сматрати загађивачем сматрају се најједноставнијим. Но, мерења нивоа емитованог загађења у пракси могу представљати немали проблем. Предузећа покатакд сама врше мерења и теже да сакрију произведено загађење, јер, ако би се принцип егзактно поштовао – надокнада за загађење била би еквивалентна штети која је настала.

„Инструменти контроле загађења, који подстичу технолошки напредак и иновације, нису увек ефикасни у пракси. На пример, строжи стандарди на којима држава може да инсистира, као и увођење еколошких пореза, на домаћем тржишту могу негативно утицати на домаће компаније јер неће бити конкурентне у односу на стране. Резултат може бити и већи број судских поступака.“²⁴ У пракси, неретко, и сама извештавања привредних субјеката

²³ Нав. према: Љумовић, И., *Принцип „загађивач плаћа“: економска идеја или концепт заштите животне средине*, Зборник радова: Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа, Београд, 2018, стр. 19.

²⁴ Лабудовић-Станковић, Ј., *Осигурање од одговорности за штете проузроковане животной средини*, Теме, бр. 3/2012, стр. 1267.

нису усклађена са еколошким принципима.²⁵ Нарочит проблем може се појавити у оним случајевима када неко угрожено добро прелази територијалне границе једне државе. Решавање такве спорне ситуације изискује билатералну или мултилатералну сарадњу или пак учешће међународних судова.²⁶

Будући да би стриктна примена принципа „загађивач плаћа“ могла економски недовољно развијена друштва да доведе у незавидан положај и створи озбиљне социјалне и политичке проблеме, неки аутори се залажу да се овај принцип примењује у комбинацији са тзв. принципом опште накнаде. Према овом принципу, који налаже да сваки грађанин ваља да понесе сразмерни део терета, учешће у трошковима заштите животне средине зависило би како од величине појединачног утицаја на загађивање, тако и од економске снаге одређеног лица, а главну одговорност за очување природних добара требало би да сноси држава. Они који пледирају за заједничку примену ова два начела оцењују да би начело опште накнаде требало схватити у модификованом облику – тако што би се лицима која улажу сопствени капитал у набавку уређаја за смањивање загађивања воде, ваздуха или земљишта или која користе секундарне сировине које рационализују потрошњу енергије одобрила пореска олакшица или спровела нека друга мера фискалне политике која би, са становишта заштите животне средине, имала стимулативан карактер.²⁷ Ваља прихватити становиште по којем ипак „терет еколошких давања треба да понесу искључиво загађивачи“²⁸ како не би порески терет неоправдано сносила и она лица која нису допринела настанку еколошких штета.

²⁵ Приступ у извештавању ентитета приватног и јавног сектора о ефектима њихових активности често у пракси није усклађен са идејом одрживог развоја. Рачуноводство одрживости још увек није потпуно концептуализовано. „Изворишта основних проблема везаних за изградњу овог свеобухватног модела извештавања су: разноврсност и вишеструкост циљева одрживог развоја чији степен остварења се оцењује презентованим информацијама; бројност стејхолдера заинтересованих за ову врсту информација; економски, социјално и еколошки различити контексти примене; институционалним притисцима и/или неизвесношћу изазвано миметичко понашање извештајних ентитета и различитост рачуноводствених концепата који се могу применити за вредновање рачуноводствених категорија“ (Јовић, Д., Манић, С., *Одрживи развој и финансијско извештавање: изазови холистичког приступа*, Зборник радова: Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Републике Србије, Крагујевац, 2021, стр. 188).

²⁶ О једном таквом спору између Мађарске и Словачке у вези са изградњом система брана на Дунаву и о спору Уругваја и Аргентине у вези са загађењем реке Уругвај, вид. више: Чучковић, Б., *нав. чланак*, стр. 275-276.

²⁷ Нав. према: Илић-Попов, Г., *Принцип „загађивач плаћа“ код еколошког пореза: подстицај или казна?*, Правни живот, бр. 10/2001, стр. 306-307.

²⁸ *Исто*, стр. 307.

У појединим истраживањима која се фокусирају на питање нормативног оквира у Републици Србији претежно се истичу закључци да је у нашем правном систему доследно спроведено начело „загађивач плаћа“ Ипак, подсећа се на то да реална примена овог принципа пре свега зависи од транспарентног и наменског трошења прикупљених средстава и наглашава да је неопходно „кроз јачање надзорног механизма, искључити сваку могућност да се средства која представљају приходе од накнада троше ненаменски или преносе из године у годину,“²⁹ као и да је „неопходно построжити казнену политику, али и разним видовима кампања утицати не само на загађиваче већ и на потрошаче о значају заштите животне средине и последицама супротног“³⁰.

5. Уместо закључка

У једној од египатских пирамида писало је да ће „свако ко не поштује законе природе патити“. Тамо где почиње сазревати социјална свест о томе да еко-системи не могу постојати самостално и независно од све израженијег привредног развоја и човековог утицаја – ту се загађење животне средине почиње посматрати као права еколошка криза.

У доба прве индустријске револуције у Енглеској била је раширена крилатица „пара и Енглеz чине једно“. Октобарску револуцију Лењин је покушавао да повеже са електричном (позната је његова парола „социјализам је власт совјета плус електрификација“). У наше постдигитално доба (упућенији би рекли – у доба дигиталне револуције 4.0), сведочимо, пак, супротним назнакама и пред вратима смо још једне кризе – енергетске и опште. Премда је ова „наша“ изазвана „екстерно“ и упућује бројне економије на реактуелизацију размишљања о свим потенцијалима нуклеарне енергије, ваља веровати да ће бар донекле за креаторе политика представљати и подстицај у бржим променама ка зеленој енергији и енергетској ефикасности.

²⁹ Младенов, М., Гонгета, С., *Начело Загађивач плаћа у правним системима Републике Србије и Републике Хрватске*, Зборник радова: Привредноправни оквир и економски развој држава Југоисточне Европе : [зборник радова са Међународног научног скупа] = *The Legal Framework and the Economic Development of the Southeast European Countries : [proceedings of the International Scientific Conference]*, Нови Сад, 2019, стр. 237.

³⁰ Бингулац, Н., Милојевић, Г., *Законска регулатива која дефинише принцип загађивач плаћа*, Зборник радова: Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа, Београд, 2018, стр. 212.

*Predrag Stojanović, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

ON THE SIGNIFICANCE OF THE "POLLUTER PAYS" PRINCIPLE – REVIEW OF SOME ASPECTS

Summary

The "polluter pays" principle is one of the basic principles in the field of environmental protection both at the level of national and international public policies. The scope and application of this principle have changed over the past half century. There is a whole set of instruments this principle is realized through, both command-control and economic, and the ways of their application are determined differently. In order for the costs of pollution not to be borne by the entire society, the polluter should be responsible for each emission of pollution. Although it is grounded in the rules on objective liability, the "polluter pays" principle is different both in terms of the liability conditions and in terms of the object of protection, and is at a slightly "higher level" than the classical grounds of liability.

Key words: *„polluter pays“, environment, liability, economic instruments, environmental taxes.*

Литература

- Betlem, G., Liability for Damage to the Environmental, in: *Towards a European Civil Code : 1st edition*, ed: A. Hartkamp, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 1998.
- Бингулац, Н., Милојевић, Г., *Законска регулатива која дефинише принцип загађивач плаћа*, Зборник радова: Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа, Београд, 2018.
- Виг, З., *„Превенција“ и „загађивач плаћа“ као принципи еколошког права*, Право и политика, бр. 1/2010.
- Ђукић, М., *Финансирање заштите животне средине у Републици Србији у складу са принципом „загађивач плаћа“ – локални контекст*, Зборник радова: Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа, Београд, 2018.
- Живковић, Н., *Кристализација принципа „загађивач плаћа“ у пракси Европског суда правде*, Зборник радова: Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије, књ. X, Београд, 2020.
- Илић-Попов, Г., *Принцип „загађивач плаћа“ код еколошког пореза: подстицај или казна?*, Правни живот, бр. 10/2001.

Зборник радова „XXI век – век услуга и Услужног права“, Крагујевац, 2022.

- Јовић, Д., Манић, С., *Одрживи развој и финансијско избегицавање: изазови холистичког приступа*, Зборник радова: Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Републике Србије, Крагујевац, 2021.
- Лабудовић-Станковић, Ј., *Осигурање од одговорности за штете проузроковане животном средином*, Теме, бр. 3/2012.
- Лилић, С., Дреновак-Ивановић, М., *Еколошко право: друго издање*, Београд, 2014.
- Lindhout, P., Van den Broek, B., *The Polluter Pays Principle: Guidelines for Cost Recovery and Burden Sharing in the Case Law of the European Court of Justice*, *Utrecht Law Review*, no. 2/2014.
- Lončarić-Horvat, O., *Legal Analysis of Environmental Taxes*, *Facta Universitatis : Series: Law and Politics*, no. 1/2012.
- Љумовић, И., *Принцип „загађивач плаћа“: економска идеја или концепт заштите животне средине*, Зборник радова: Правни и економски аспекти примене принципа загађивач плаћа, Београд, 2018.
- Младенов, М., Гонгета, С., *Начело Загађивач плаћа у правним системима Републике Србије и Републике Хрватске*, Зборник радова: Привредноправни оквир и економски развој држава Југоисточне Европе : [зборник радова са Међународног научног скупа] = *The Legal Framework and the Economic Development of the Southeast European Countries : [proceedings of the International Scientific Conference]*, Нови Сад, 2019.
- Munnir, M., *History and Evolution of the Polluter Pays Principle : How an Economic Idea Became a Legal Principle?*, *SSRN Electronic Journal*, 2013, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2322485>.
- OECD, *The Polluter-Pays Principle : OECD Analyses and Recommendations*, Paris, 1992.
- Пајгић, Б., *Правна заштита од штете настале загађивањем животне средине*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, бр. 2/2019.
- United Nations, *Our Common Future - Brundtland Report*, Oxford University Press, 1987.
- Hunold, C., Dryzek, J., *Green Political Theory and the State : Context is Everything*, *Global Environmental Politics*, no. 3/2002.
- Чучковић, Б., *Принцип „загађивач плаћа“ и одговорност за еколошку штету – међународни и европски стандарди*, Зборник радова: Перспективе имплементације европских стандарда у правни систем Србије, књ. 2, Београд, 2012.
- Чучковић, Б., *Појам еколошке штете у међународном праву заштите животне средине*, *Правни живот*, бр. 9/2010.
- Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union* C 326, 26 October 2012.
- Declaration of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States meeting in the Council of 22 November 1973 on the programme of action of the European Communities on the environment, *Official Journal of the European Communities* C 112, 20 December 1973.
- Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedy of environmental damage, *Official Journal of the European Union* L 143, 30 April 2004.
- OECD, Recommendation of the Council on Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies, C (72)128, 26 May 1972.
- Single European Act, *Official Journal of the European Communities* L 169/1, 29 June 1987.
- UN, Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, A/CONF.151/26 (vol. I), 31 ILM 874 (1992).